

INFORMÁCIA V TLAČI A ŠPECIFIKÁ JEJ VPLYVU NA VEREJNÚ MIENKU

(Skúsenosti ruskej a britskej žurnalistiky)

DMITRIJ STROVSKIJ

Komunikačný proces v súčasnom svete významne ovplyvňuje rozvoj spoločnosti. Je to podmienené rôznorodosťou informačných zdrojov, ich zjavným prienikom do politiky, ekonomiky, kultúry a ostatných sfér spoločenského života. Podľa uznávaných britských sociológov O. Boyda-Barretta a C. Newbolda, zaoberajúcich sa výskumom žurnalistiky, informačný systém tvorí veľmi neurčito vymedzené pole, na ktorom sa uskutočňujú rozličné hry. Každá z týchto hier má prísne stanovené pravidlá, vývoj akcií v jednej vplýva na situáciu v ostatných hrách. No všetky „hry“ spoločne utvárajú integrovaný obraz komunikačného poľa, ktorý je v neustálom pohybe a priťahuje stále nových divákov.¹

V ostatných rokoch čoraz viac krajín najrozmanitejšími spôsobmi vstupuje do jednotného informačného priestoru. Významnú úlohu tu zohrávajú nové informačné technológie, ako napríklad internet. Dôležitú funkciu v rozvoji tohto procesu však aj naďalej plní periodická tlač. Potvrďuje sa to aj v správe zvláštnej komisie zameranej na výskum informačného trhu v západnej Európe z roku 1992. Viac ako 70 percent obyvateľov Talianska, Belgicka a Dánska číta dennú tlač, v Nemecku sa medzi čitateľov denníkov zaraďuje vyše 80 percent a vo Veľkej Británii dokonca viac ako 90 percent obyvateľov.² Finančná kríza v Rusku, ktorá vypukla v auguste 1998 a podstatne znížila kúpyschopnosť obyvateľstva, sa výraznejšie neprejavila na komunikačnom správaní občanov. Podľa výsledkov výskumov verejnej mienky sa zvyšuje dopyt po periodickej tlači na pozadí pretrvávajúceho záujmu o audiovizuálne prostriedky masovej komunikácie. Dokumentuje to rast celkového počtu novín, ktorý začiatkom roka 1999 dosiahol 15 tisíc titulov, čo je o dvetisíc viac ako pred rokom.

I

Človek čerpá z tlače nielen fakty, ale zvyčajne aj komentáre k nim (čo nie vždy získa napríklad z televíznej obrazovky). Podľa známeho vedca z oblasti žurnalistiky R. Negrina tlač hrá dôležitú rolu v utváraní našich predstáv o vonkajšom svete – oveľa významnejšiu ako cirkev, školy a politické strany.³

Samotný záujem o informácie je však v mnohom podmienený tým, do akej miery ich obsah zodpovedá vnútorným predstavám človeka o vonkajšom svete, aký majú pre neho význam. Každému z nás je vlastná istá selektívnosť recepcie rozličných javov a životných situácií, preto obvyčajne zameriavame svoju pozornosť len na to, čo má pre nás osobný význam.⁴

¹ BOYD-BARRETT, O. – NEWBOLD, C. Defining the Field (in) O. Boyd-Barrett and C. Newbold (eds.): Approaches to the Media. London, New York, Arnold 1995, s. 2.

² Pluralism and Media Concentration in the Internal Market: an Assessment of the Need for Community Action/Commission of the European Community. Brussels, 23. Dec. 1992, s. 26.

³ NEGRIN, R.: Politics and the Mass Media in Britain. London 1989, s. 4.

⁴ Pozri VOSKOBOJNIKOV, J. – JURIEV, V.: Žurnalist i informacija: professionalnyj opyt zapadnoj pressy. Moskva 1993, s. 46.

Aké sú v takom prípade kritériá informatívnosti, na základe čoho prichodí posudzovať dôležitosť príslušných novinárskych prejavov? Je nesporné, že hodnotu každej informácie determinuje predovšetkým jej aktuálnosť. „Informácia v úzkom novinovednom zmysle slova,“ písal J. Vlasov, „sa chápe ako zvláštny druh oznamu, súvisiaci predovšetkým s operatívnym osvetľovaním aktuálnych udalostí.“⁵

V zahraničnej, napríklad britskej novinárskej praxi, sa pojem *informácia* nepoužíva, jeho synonymom je slovo *news* (aktuálna správa). Obdobne ako v Rusku sa pod týmto pojmom nechápu iba krátke spravodajské žánre, ale aj reportáže, články a podobne. Napriek mnohým zásadným rozdielom v histórii, teórii a praxi ruskej a západnej (konkrétne britskej) žurnalistiky sa informatívnosť v oboch prípadoch vysvetľuje ako aktuálnosť, nevyhnutný atribút novinárskeho prejavu, prítahujúci záujem čitateľov.

Pri výskume zvláštností informovania publika sme si vybrali britskú tlač z dvoch dôvodov: stáročné skúsenosti pôsobenia v procese evolučného a demokratického rozvoja štátu, ako aj veľký záujem obyvateľov Veľkej Británie o tlač a ostatné prostriedky masovej komunikácie. Jedno aj druhé je inšpiratívne pre Rusko, kde sa v ostatných rokoch vážne diskutuje o demokratických prioritách rozvoja spoločnosti a význame transformácie prostriedkov masovej komunikácie na „štvrtú moc“ (bez čoho by bolo ťažko vybudovať samotnú demokraciu).

II

V podmienkach ostrého konkurenčného boja na mediálnom trhu britské noviny hodnotia informácie z hľadiska toho, nakoľko sú schopné zaujať pozornosť čitateľov. Spomedzi hodnotových charakteristík spravodajských materiálov možno spomenúť napríklad operatívnosť, faktografickú nasýtenosť a samozrejme senzáčnosť. Známy britský mediálny expert C. Seymour-Ure považuje udalosti za skutočne aktuálne len vtedy, „ak sú jasné, neobyčajné, neočakávané a nepredvídateľné.“⁶

Prirodzene, aktuálnosť faktu alebo udalosti nemožno absolutizovať a ich význam sa diferencuje v závislosti od špecifického poslania a priorít jednotlivých titulov. Napríklad bývalý šéfredaktor jedného z londýnskych denníkov A. Hetherington na základe dlhoročných skúseností z práce na tomto poste vypracoval vlastnú klasifikáciu udalostí a faktov z hľadiska ich informačnej významnosti. Na prvé miesto zaradil spoločenskú závažnosť udalosti, na druhé jej dramatický náboj; na ďalších miestach nasledovali údiv, ktorý je schopný v čitateľovi vyvolať opisovaný fakt; bezprostredná účasť či zainteresovanosť známych osobností; sex; škandalózna situácia; údaje stimulujúce predstavivosť človeka a v neposlednom rade bezprostredná blízkosť prebiehajúcej udalosti. Za kritérium aktuálnosti A. Hetherington považoval politickú alebo sociálno-ekonomickú závažnosť udalosti, úroveň vyvolaného spoločenského záujmu (nezvyčajnosť faktu) a potenciál byť zdrojom zábavy.⁷

Ak sa pozrieme na obsah informácií ruskej tlače od začiatku deväťdesiatych rokov, musíme priznať, že sa v určitej miere priblížil obsahu britských prostriedkov

⁵ VLASOV, J.: Informacija za fasadom novostej. Moskva 1974, s. 7.

⁶ SEYMOUR-URE, C.: The British Press and Broadcasting Since 1945. Cambridge 1996, s. 148.

⁷ McQUAIL, D.: Media Performance. London 1992, s. 217.

masovej komunikácie. Princípy informovania, známe v období existencie Sovietskeho zväzu, sa stali minulosťou. Do popredia vystúpil iný typ informácií, založený nezriedka na extrémnych faktoch, nezávisle od toho, či sa vzťahujú na politiku, ekonomiku alebo sociálnu oblasť. Pozornosti novin neunikajú najzávažnejšie kriminálne prípady, ľubovoľné neštandardné situácie. Redakcie uverejňujú podobné materiály s cieľom vyvolať zvýšený záujem čitateľskej verejnosti, stimulovať predaj a zabezpečiť pevné finančné základy novín. Napriek tomu sa za posledné roky podstatne znížili náklady takých populárnych celoštátnych novín, ako napríklad *Izvestija*, *Argumenty i fakty*, *Sel'skaja žizň* a podobne. V ešte ťaživejšej situácii sa nachádza regionálna tlač, kde väčšina titulov dlhodobo zápasí s existenčnými problémami.

Ruská žurnalistika s nástupom prestavby od polovice osemdesiatych rokov dynamicky nastoľovala nové témy a prehodnocovala rokmi nemenné priority. Dnes je skôr zriedkavosťou objaviť v novinách článok o živote pracovného kolektívu či na etickú tému. V snahe informovať o neobyčajných faktoch mnohé redakcie pozabudli na to, že spoločenské vedomie zaostáva za spoločenským bytím. Priemerný čitateľ nebol pripravený ihneď akceptovať nový prístup a spôsob zverejňovania informácií prostriedkami masovej komunikácie.

V konečnom dôsledku sa obsahové zameranie novín dostalo do rozporu s tradičnými princípmi života podstatnej časti obyvateľstva. Viaceré noviny si nerobili veľké starosti v súvislosti s tým, aby nová informačná kultúra zohľadňovala čitateľskú psychológiu. Listy čitateľov, ktoré tvorili neodmysliteľnú súčasť novín, takmer úplne zmizli z ich stránok. Samotní čitatelia si nezriedka uvedomujú, že ich názory nemajú pre redakciu podstatnejší význam.

Možno teda konštatovať, že ruská tlač sa priblížila k britským novinám z hľadiska formy a spôsobu prezentácie aktuálneho spravodajstva, ale ako spoločenský inštitút nie vo všetkom zohľadnila zvláštnosti národnej mentality. Práve táto skutočnosť vyvolávala a naďalej vyvoláva negatívnu reakciu zo strany tlače „duchovnej opozície“ (*Sovetskaja Rossija*, *Zavtra* a pod.). Vyslovujú sa názory, že neutíchajúci záujem médií o kriminálne príbehy, život ruských novozbohatlíkov a ďalšie, v minulosti zakázané témy, polarizuje spoločnosť, nenapomáha jej politickú stabilizáciu.

Diskusia o „škodlivosti“ vplyvu prostriedkov masovej komunikácie na spoločnosť v krízovom stave nie je nová. Ide o to, či médiá nestranne informujú o spoločenskom živote, alebo nastoľovaním páľčivých problémov samy vyvolávajú konflikty.

Úroveň objektívnosti informovania podľa nášho názoru závisí od viacerých faktorov, medzi ktoré zaraďujeme: 1. Zvláštnosti zákonodarného regulovania procesu verejných informácií; 2. Politickú orientáciu médií; 3. Typologické zvláštnosti prostriedku masovej komunikácie. Uvedené faktory si ďalej podrobnejšie rozoberieme.

III

Zodpovednosť žurnalistiky za objektívnosť informácií upravuje v Rusku zákon o prostriedkoch masovej informácie z decembra 1991, ktorý nahradil zákon ZSSR o tlači z 1. augusta 1990. Oba tieto dokumenty znamenali významný pokrok pri budovaní demokratických základov žurnalistiky. Upravili napríklad právo na informácie, slobodu novinárskej tvorby či profesionálnu nezávislosť redakcií. Navyše, zatiaľ čo v prvom zákone je neprípustnosť cenzúry vyjadrená len jednou vetou, v druhom už samostatným článkom s analogickým názvom. Ustanovila sa aj zodpovednosť za porušenie slobody informácií.

Teoretici a novinári z praxe však poukazujú na niektoré slabiny či legislatívne nedotiahnuté otázky zákona, ako napríklad vzťahy medzi šéfredaktorom a vydavateľom či možnosti koncentrácie a monopolizácie prostriedkov masovej komunikácie. Podľa nášho názoru napriek nesporným kladom zákon vymedzil novinárom privilegované postavenie v porovnaní s ostatnými občanmi. Právo občanov na opravu nepravdivých alebo pravdu skresľujúcich skutočností, ako aj právo na odpoveď sa dnes široko porušuje. Občan má samozrejme právo obrátiť sa v týchto záležitostiach na súd, súdne prešetrenie však trvá neúnosne dlho, čo niektoré redakcie zneužívajú aj na dodatočné útoky na sťažovateľov. Proti nepravdivým informáciám médií sa občania často nemajú možnosť brániť ani mimosúdnou cestou.

Zodpovednosť britských novinárov pred spoločnosťou je oveľa prísnejšia ako v Rusku. Veľká Británia je jednou z mála západných krajín, v ktorých platí zákon o štátnom tajomstve, významne obmedzujúci prístup novinárov k viacerým štátnym a vládnym dokumentom, ako aj ich objasňovanie v médiách. Zákon umožňuje štátnym orgánom kontrolovať informačné toky s cieľom zabezpečiť zákonnosť a práva občanov.

Veľká Británia sa považuje za štát s najvyššou mierou utajovania informácií. Okrem zákona o štátnom tajomstve tu existuje zákon o zodpovednosti za ohováranie a celý rad ďalších právnych predpisov, ktoré aj napriek tomu, že sa zriedka uplatňujú v praxi, utvárajú ochrannú bariéru neobmedzenej slobode prejavu prostredníctvom médií.

IV

Úroveň informovania médií závisí aj od toho, do akej miery objektívne v svojich materiáloch odráža spoločenskú realitu. Je zrejmé, že politická orientácia novín limituje ich informačnú nezaujatosť.

Neznamená to však, že profesionálna prestíž novinára hrá pri spracúvaní aktuálneho spravodajstva len druhoradú rolu. V demokratických štátoch je novinár, a to-bôž komentátor so samostatnou rubrikou, vážena osobnosť, ktorej názor sa akceptuje aj na rôznych úrovniach spoločensko-politickej pyramídy. Vo Veľkej Británii možno nájsť dostatok príkladov, keď sa novinár stal členom parlamentu, a dokonca lídrom politickej strany vďaka svojej predchádzajúcej žurnalistickej práci. Obdobná tendencia sa v ostatných rokoch prejavuje aj v Rusku.

Subjektívny faktor v oblasti informovania prostredníctvom médií zohráva teda pomerne významnú úlohu a tvorí jednu zo zložiek „hodnotovej orientácie informácií“.⁸ Neznamená to však, že novinár nenesie zodpovednosť za realizáciu „generálnej línie“ prostriedku masovej komunikácie, v ktorom pracuje.

Politickú orientáciu novín determinujú predovšetkým názory ich vlastníka. V Rusku sa tento pojem začal etablovať až po prijatí nového mediálneho zákonodarstva začiatkom deväťdesiatych rokov. Zakladateľom a vlastníkom novín v Rusku je nezriedka samotný redakčný kolektív. Finančné možnosti redakcie sú však často obmedzené, preto je vynútená hľadať solventných sponzorov. Takýto subjekt potom spravidla určuje informačnú stratégiu novín.

Vo Veľkej Británii sa tlač už vyše tristo rokov nachádza v súkromných rukách. Ideový vplyv majiteľov na úroveň informovania tlače budeme ilustrovať na príklade dvoch celoštátnych denníkov – *Times* a *Guardian*. Oba sa zaraďujú medzi mienkotvorné den-

⁸ CHIBNALL, S.: *Law and Order News*. London 1977, s. 13.

níky určené predovšetkým politickým a spoločenským činiteľom, podnikateľom, predstaviteľom vedeckej inteligencie a podobne, líšia sa však politickými akcentmi.

Denník *Times* bol založený v roku 1785 a stál na pozíciách vtedy najprogressívnejšej spoločenskej triedy – buržoázie. Po vzniku konzervatívnej strany v polovici 19. storočia ju denník podporil ako nositeľa záujmov priemyselno-finančného kapitálu a zostal jej verný až do súčasnosti. V mnohom to predurčila skutočnosť, že majitelia novín patrili vždy medzi nositeľov ideových hodnôt konzervativizmu. Neznamená to však, že denník *Times* s nimi nikdy nepolemizoval. Noviny vždy prinášali kritické názory na najrozličnejšie otázky činnosti strany, čo svedčilo o snahe vydavateľa zachovať si autoritu nezávislého denníka. Napriek tomu denník vždy preferoval konzervatívnu stranu, čo sa zreteľne prejavilo aj v období pred parlamentnými voľbami, zvlášť po tom, ako noviny kúpil americký mediálny magnát R. Murdoch.

Denník *Guardian* sa naopak tradične viac pridržiaval liberálnej orientácie, čo súvisí s ekonomickými podmienkami vydávania. Činnosť denníka už dlhé roky kontroluje spoločnosť Scott Trust, ktorá sa pridržiava zásady, že menovaním šéfredaktora „garantuje jeho nezávislosť“.⁹ Potvrdením dodržiavania tejto zásady zo strany vlastníka je skutočnosť, že pri všetkých parlamentných voľbách po 2. svetovej vojne zaujímal denník *Guardian* vo vzťahu ku všetkým rozhodujúcim politickým stranám neutrálny postoj.

Je preto pochopiteľné, že postoje oboch denníkov k rovnakej udalosti sa nezriedka zásadne líšia. Prejavuje sa to ani nie tak vo výbere faktov ako v ich politickej zafarbenosti. Aktuálne spravodajstvo v britskej tlači determinujú existujúce propagandistické ciele. Považujeme to za dôležité zdôrazniť v súvislosti s perspektívou vývoja prostriedkov masovej komunikácie v Rusku v podmienkach upevňovania ich súkromnej vlastníckej štruktúry. Ide predovšetkým o to, zbaviť sa možných ilúzií o ideovej nezávislosti médií.

V

Informačnú objektivnosť a nezáujatosť podmieňuje nielen politická orientácia titulov, ale aj ich typologické zvláštnosti, t. j. zaradenie do jednej z dvoch základných skupín tlače – mienkotvornej a bulvárnej.

Mienkotvorná tlač je určená predovšetkým tým, ktorí sa nejakým spôsobom podieľajú na riadení spoločnosti, vyvíjajú vplyv na jej rôzne sociálne skupiny. Bulvárna tlač sa orientuje naopak v prvom rade na ľudí s nižším stupňom vzdelania. Napriek týmto rozdielom sa obsahová úroveň informácií v oboch typoch tlače spravidla neodlišuje.

Vo Veľkej Británii sa tlač rozdelila na mienkotvornú a bulvárnu ešte koncom minulého storočia. Dnes je takáto typológia príznačná aj pre USA, Francúzsko, Nemecko a ďalšie štáty. V ostatných rokoch sa začína zreteľne prejavovať aj v Rusku. Napríklad *Kommersant* má jednoznačné črty mienkotvornej tlače, obdobne ako *Izvestija*, pre ktoré sú charakteristické analytické a vyvážené materiály. Na druhej strane napríklad *Moskovskij komsomolec* – mládežnícky denník, ktorý informuje nielen o živote v Moskve, ale aj o najdôležitejších udalostiach v Rusku a vo svete – má všetky črty bulvárnych novín vrátane vysokého nákladu okolo milióna výtlačkov. Medzi bulvárne noviny možno zaradiť aj moskovský titul *Skandaly* a jekaterinburský *Kluka*, zameriavajúci sa na škandálno-erotické témy.

⁹FRANKLIN, B.: *Packaging Politics*. London 1994, s. 38.

Väčšina ruských novín, predovšetkým provinčných, však ešte stále hľadá svoju tvár. Pôjde o dlhodobý proces, o čom svedčí aj vývoj vo viacerých západných krajinách, okrem iných aj vo Veľkej Británii. Väčšina regionálnej tlače tu spája v sebe prvky mienkotvornej i bulvárnej žurnalistiky. Napriek tomu je zaujímavé posúdiť, do akej miery charakter informácií v oboch typoch tlače ovplyvňuje objektivnosť aktuálneho spravodajstva.

Krátke správy charakteristické pre bulvárne noviny síce nespochybňujú ich objektivnosť, nedávajú však možnosť získať informácie o rôznych názoroch na udalosť. Závažnejší problém vidíme v tom, že na rozdiel od mienkotvorného denníka *Izvestija*, ktorý aj v prípade krátkych správ vždy uvádza informačný zdroj, bulvárny *Moskovskij komsomolec* sa často obmedzuje na frázy typu „ako nás informovali“ alebo „podľa najnovších dostupných informácií“. Takéto formulácie (typické aj pre britskú bulvárnu tlač) spochybňujú hodnovernosť uvádzaných informácií, lebo novinári sa akoby vyhýbajú priamej zodpovednosti za ich obsah.

Noviny majú právo pridržovať sa svojich informačných priorít. Ide však o to, že každé zjednodušené, aj keď možno emocionálnejšie informovanie o zložitých politických udalostiach narušuje ich celosť a nepomáha ich objektívnej recepcii a pochopeniu. Strata „rovnováhy“ v sfére informovania, na čo trpia bulvárne noviny na celom svete, môže síce zvýšiť ich popularitu, ale len ťažko im získa autoritu nezaujatého a objektívneho zdroja informácií.

Z ruského originálu *Informacija v presse i osobennosti jejo vozdejstvija na obščestvennoje soznanije* (opyt rossijskoj i britanskoj žurnalistiki) preložil a upravil Ivan Sečík.

Adresa autora: Doc. Dmitrij Strovskij, PhD., Uralská štátna univerzita Jekaterinburg, Ruská federácia

Information in the Press: Its Specific Influence on the Public Opinion (Experiences of Russian and British Journalism)

Dmitrij Strovskij

This study summarises findings of the comparative analysis of information in the Russian and British press, as well as formulates criteria and limits of objectiveness of the news. In its core, the study analyses factors that determine how objective the media inform the public. Among these factors, the author accentuates particularly standards of legislative regulation of public information, by ownership determined political orientation of the media, and typological peculiarities of the press. Following the content analysis of the British dailies Times and Guardian, the author illustrates their positions and political marking of their news. Taking the Russian quality and tabloid press as

an example, the author discloses how the feature of their information impact objectiveness of the news.

Describing the basic changes in the content and typology of the Russian press during „perestrojka“ and, particularly, in the early 1990s, the author concludes that the Russian press moves to the basic attributes of the British and all the Western journalism. At the same time, a considerable part of the Russian readership are not prepared psychologically to accept the new approaches in publishing information and conflicts between newspapers content and traditional principles of their life.